

CURSUL DE ISTORIE VECHĂ A ROMÂNILOR - I

I. Epoca veche a pietrei sau paleoliticul (circa 1000000 – 12000 a.Chr.)

Paleoliticul reprezintă cea dintâi și cea mai îndelungată epocă din istoria omenească. Geocronologic, paleoliticul corespunde pleistocenului – perioadă a cuaternarului caracterizată prin mari schimbări geomorfologice hidrografice, climatice și floră – faunistice. Prin caracteristicile sale generale, paleoliticul de pe teritoriul României se încadrează în cel european care prezintă trăsături comune și cu cel afro – asiatic . Pe temeuri stratigrafice, tipologice și comparative această epocă este împărțită și la noi în trei mari perioade: paleoliticul inferior, paleoliticul mijlociu și paleoliticul superior, fiecare dintre ele reprezentând un capitol interesant din zoriile multimilenare noastre istorii.

Paleoliticul inferior a avut cea mai lungă durată, el corespunzând pleistocenului inferior și mijlociu în care s-au succedat glaciațiunile Gunz, Mindel și Riss și în care s-au produs importante modificări în regimul climei, reliefului, apelor, vegetației și faunei. Dar cel mai fascinant fenomen petrecut a fost apariția omului și societății omenești. Prezența și evoluția unor comunități umane de tip anteneanderthalian în paleoliticul inferior de pe teritoriul României sunt atestate de unele descoperiri de vestigii (urme de locuire pe terasele unor râuri și peșteri) specifice *culturilor: de prund sau galetelor prelucrate, clactoniană, abbevilliană, acheuleană și premusteriană.*

Paleoliticul mijlociu corespunde geo-cronologic cu ultima parte a interglaciației Riss-Wurn și cu primul stadiu al glaciațiunii Wurn, iar în spațiul nostru cu : etapa interglaciară Boroșteni, un prim stadiu glaciar, complexul interstadial Nandru, al doilea stadiu glaciar și complexul interstadial Ohaba.

Cultura musteriană –specifică acestei perioade – este atestată în toate zonele țării noastre și aproape prin toate aspectele sale cunoscute în Europa . La noi se disting câteva faciesuri regionale cu anumite trăsături specifice. În condițiile repetatelor oscilații de climă, comunitățile neanderthaliene de aici și-au extins locuirea în peșteri, dar au amenajat și adăposturi sub stâncă, paravane de vânt și colibe în aer liber. Ele au produs focul pe cale artificială și și-au ameliorat mijloacele de obținere a hranei prin culegere și vânatoare.

Paleoliticul superior se încadrează geo-cronologic în ultima perioadă a pleistocenului, corespunzând stadiilor glaciare Wurn II și III iar

pe alocuri pre-lungindu-se și în tardiglaciuar. La noi, paleoliticul superior coincide cu complexul interstadial Ohaba, cu un ultim stadiu glaciuar și cu începutul tardiglaciuarului. Culturile din paleoliticul superior atestate pe teritoriul românesc sunt *aurignacianul* și *gravettianul* oriental, fiecare prezentând faciesuri regionale în care predominau net așezările în aer liber față de peșteri. Comunitățile acestor culturi erau de tip Homo sapiens sapiens (Cro-Magnon). Comparativ cu cele de tip neanderthal erau mai evaluate nu numai din punct de vedere biologic ci și în privința creațiilor materiale și a manifestărilor spirituale (mai bogate, mai variate și mai complexe).

În general, de-a lungul celor trei mari perioade ale paleoliticului, grupurile umane din spațiul carpato-dunarean au cunoscut o evoluție continuă dar extrem de lentă, începând de la cele dintâi dibuiri creatoare până la unele realizări remarcabile în sfera vieții materiale și spirituale; ele nedepășind însă caracterul ”pradalnic” sau “de însușire” al economiei și astfel rămânând mereu dependente strict de mediul natural.

II. Epoca mijlocie a pietrei sau mezoliticul (circa 12000 – 6000 a.Chr.)

Această epocă corespunde geo – cronologic cu începutul Holocenului sau perioadei postglaciare și cuprinde doua etape succesive: a) epipaleoliticul în care continuă și se dezvoltă tradițiile culturale (tehnice, tipologice și economice) din paleoliticul superior și b) mezoliticul cu o evoluție culturală superioară .

Încălzirea graduală a climei și modificarea treptată a faunei și florei au determinat unele schimbări și în comportamentul existențial al oamenilor. Aceste transformări sunt atestate arheologic prin faciesuri regionale care reflecta o mai accentuată divizare și diversificare culturală și care aparțin unor comunități epipaleolitice fie locale, fie imigrate din afara spațiului nostru. În general, sunt grupuri umane de vânători și culegători epigravettieni, care făceau unelte și arme tipice predominând net microlitele.

Din etapa mezolitică sunt atestate la noi *cultura tardenoisiană* (cu doua faciesuri zonale) și *cultura Schela Cladovei* sau *Schela Cladovei-Lepinski Vir*. Comunitățile acestor culturi au înregistrat evidente progrese în plan tehnic, topologic și economic, îmbunătățindu-și și diversificându-și mijloacele și metodele de obținere a hranei (culegerea organizată, însoțirea animalelor de turmă și vânătoria lor selectivă, domesticirea primului animal etc.) fără însă a depăși caracterul “de însușire” al economiei.

III. Epoca noua a pietrei sau neoliticul (circa 6000 – 3000 a.Chr.)

Neoliticul reprezintă ultima și cea mai evoluată epocă a pietrei marcând începuturile civilizației umane la scară globală. El corespunde geo-cronologic unei etape din Holocen în care clima temperată a înregistrat câteva variații însoțite de unele modificări în arealul și frecvența speciilor de plante și animale. Schimbări mult mai radicale și durabile a cunoscut însă neoliticul în modul existențial al oamenilor. “Revoluția neolitică” a constat în înlocuirea economiei prădalnice sau de însușire cu o economie productivă și implicit a modului de viață instabil și dependent de natură cu unul statornic, bazat pe muncă și gândire consecvent creative.

Sucesiuni și interferențe de culturi și comunități neolitice. Cu un mod de viață sedentar și cu o economie productivă sunt atestate la noi comunități creatoare ale unor splendide culturi care prin trăsăturile lor generale se integrează în aria de civilizație neolitică europeană, iar și prin caracteristicile proprii se constituie într-o entitate de civilizație neolitică specifică spațiului carpato-dunăreano-balcanic.

Astfel în neoliticul timpuriu găsim culturile sau grupurile culturale: *Precriș* sau *Cârcea-Gura Baciului*, *Criș* sau *Starcevo-Criș* și *Ciumești I*. Din neoliticul mijlociu sau dezvoltat datează culturile: *Vinca-Turdaș*, *Tisa*, *Ceramicii liniare*, *Dudești*, *Vădasca*, *Hamangia*, *Precucuteni* etc. În neoliticul târziu sau eneoliticul dezvoltat întâlnim culturile clasice: *Cucuteni*, *Gumelnița*, *Sălcuța*, *Vinca-Plocnik*, *Petrești*, *Românești*, *Gornești*, *Cernavoda I* și *Sălcuța IV-Herculane-Cheile Turzii*.

Așezari și locuințe. Studiul frecvenței, mărimii, duratei și structurii așezărilor deschise și fortificate (cu locuințele de suprafață și bordeie și cu necropolele aferente) din aria culturilor menționate evidențiază evoluția stabilității și densității comunităților respective, implicit procesul demografic general din cadrul neoliticului carpato-dunărean.

Îndeletnicirile comunităților neolitice au fost meșteșugurile, cultivarea plantelor comestibile, creșterea animalelor domestice, culegerea, pescuitul, schimburile de produse, creațiile artizanale și manifestările culturale.

Meșteșugurile practicate în neolitic au avut în general un caracter casnic și au constat în confecționarea ceramicii sau olărit, prelucrarea pietrei, a cornului și osului, a lemnului, a cuprului și aurului, a pieilor, lânii și cânepei (tors, țesut), etc. În cadrul acestor meșteșuguri se constată o evoluție privind tehnicile și instrumentele de lucru cât și cantitatea și calitatea produselor finite (unele fiind superbe produse artizanale).

Cultivarea plantelor și creșterea animalelor sunt atestate în toate culturile, ele cunoscând o lentă evoluție din neoliticul timpuriu până în eneoliticul dezvoltat; sistemul agrar practicat fiind primitiv, de tipul “în țelină”.

Schimburile de produse (în troc) se făceau între comunități învecinate sau și la distanțe mai mari, fiind probate de prezența unor materii prime sau produse finite specifice anumitor culturi sau zone în altele.

Manifestările religioase sunt atestate de descoperirea unor sanctuare și locuri în care se practicau diferite ritualuri. Cultul fundamental era cel al fecundității și fertilității, în legătură cu care stau numeroasele figurine antropomorfe și zoomorfe descoperite în așezări și în unele necropole.

În privința organizării sociale, sunt indicii ale existenței familiei, ginții matrilineare și mai rar patrilineare, a tribului și excepțional uniunii tribale.

IV. ***Epoca bronzului*** (circa 3000 – 1150 a.Chr)

Epoca bronzului propriu-zisă a fost precedată de o perioadă de tranziție sau preliminară, după care a urmat o perioadă timpurie, una mijlocie și alta târzie.

Încă de la sfârșitul eneoliticului și mai pregnant în perioada tranzitorie s-au petrecut schimbări profunde în structura etno-culturală și lingvistică, economico-socială și spirituală a populației din spațiul carpatodunărean. Au avut loc amestecuri și amalgamări între comunitățile sau culturile locale și diferite grupuri de populații “indoeuropene” imigrate aici din regiunile nord pontice. Astfel s-au format și au evoluat în perioada de tranziție culturile: *Horodiștea-Erbiceni*, *Foltești-Cernavoda II*, *Gorodsk-Usatovo*, *Amforelor sferice*, *Cernavoda III– Bolerasz*, *Ezero-Celei*, *Baden*, *Kostolac*, *Vucedol*, *Coțofeni* și *Protoglina*.

Aceste culturi și comunități (comparativ cu cele eneolitice) cunosc, în comparație cu cele din eneolitic, o extindere a locuirii și în zonele înalte, reducerea dimensiunilor și duratei așezărilor și locuințelor, modificarea raportului între agricultură și creșterea vitelor în favoarea păstoritului transhumant, stagnarea meșteșugurilor și în special decăderea olăritului și a prelucrării metalelor, regresul creațiilor artistice și modificarea manifestărilor culturale (dispariția sanctuarelor și a mulțimii de figurine, apariția unor sceptre zoomorfe din piatră și a unor cărucioare din lut ars etc.). În pofida acestei evidente crize, perioada de tranziție n-a cunoscut un declin continuu sau un colaps general, ci ea a marcat și zorii unor fenomene care s-au afirmat apoi în epoca bronzului. Astfel de pildă în cadrul unui complex proces de “indoeuropeanizare” s-a plămădit populația de neam și limbă prototracică, s-au ivit germeii revoluției tehnice a metalurgiei bronzului, s-a utilizat mai mult plugul de lemn cu brăzdar de corn, carul cu tracțiune animală și calul, au apărut morminte tumulare de inhumatie și rar de incinerare, toate căpătând apoi o amploare în epoca bronzului.

În cursul epocii bronzului populația prototracică a înregistrat treptat progrese remarcabile în viața economico-socială și cultural-spirituală.

S-au format și evoluat noi culturi și grupuri culturale cum sunt: *Glina III*, *Schneckenberg*, *Năieni*, *Jigodin*, *Șoimuș*, *Livezile*, *Nir* etc. (în perioada timpurie), *Costișa*, *Monteoru*, *Tei*, *Verbicioara*, *Vatina*, *Gârla Mare*, *Periam*, *Pecica*, *Witenberg*, *Otomani*, *Suciu*, *Cruceni*, *Zimnicea-Plovdiv*, *Coslogeni*, *Noua*, (în perioadele mijlocie și târzie).

În plan economic s-au dezvoltat meșteșugurile (olăritul, torsul, țesutul, prelucrarea metalului, lemnului, pietrei, cornului și osului etc.), dintre care metalurgia bronzului și arta aurului au cunoscut o mare înflorire; fapt relevat de numeroase depozite de bronzuri (numai cele din seria Uriu-Domănești fiind în număr de peste 90) și unele tezaure de aur. De asemenea s-au extins agricultura, creșterea vitelor și schimburile de produse (unele dintre acestea ajungând de aici până la Marea Baltică și Marea Egee).

Dezvoltarea metalurgiei și în general a vieții economice a declanșat începutul unui proces de restructurare și organizare socială. S-a răspândit ginta patrilineară, a început substituirea comunității gentilice ca celulă economică prin marea familie patriarhală. Mai multe familii și ginți alcătuiau triburi pe care le vedem arheologic statornicite în teritorii bine delimitate, grupate în jurul unor centre fortificate de tip cetățuie și având uneori sanctuare proprii. Triburile se organizau în uniuni tribale care aveau un caracter ocazional (discontinuu), condiționat de nevoi de atac și apărare.

În cadrul acestor formațiuni s-a constituit o aristocrație militară care treptat a luat locul celei tradițional tribale. Evoluția înceată a relațiilor sociale în zona noastră s-a datorat unor factori locali ca utilizare inegală și incompletă a uneltelor și armelor din bronz, practicării unui sistem agrar încă primitiv ("în țelină") și lipsei unor tehnici și unelte agricole perfecționate, exercitării unor continui presiuni și agresiuni armate reciproce între formațiunile tribale sau unional tribale etc.

V. Prima epocă a fierului sau Hallstatt (circa 1150-450 a.Chr)

Către sfârșitul epocii bronzului s-au produs importante mișcări în cadrul triburilor prototractice de la Dunărea de Jos și în vecinătatea lor (SV României, NE Iugoslaviei, SE Ungariei și în N până în zona Tisei Superioare). Ele au fost puse în legătură cu preliminariile "marii migrații egeene" care a pus capăt civilizației miceniene și statului hittit pe la sfârșitul sec. XII a.Chr.. "Popoarele mării" care au ajuns până în Egipt (unde au fost respinse la 1190 a.Chr.) reprezentau un conglomerat etno-cultural compus din elemente vest și nord-vest trace și ilire. În asemenea împrejurări purtătorii culturii mormintelor tumulare de la Dunărea mijlocie au declanșat presiuni și perturbări asupra blocului civilizațiilor carpatice. Totodată dinspre est presa

și pătrunderea în sud estul Moldovei și în Câmpia Română curentul purtătorilor culturii nord-pontice Sabotinovka. Reacția comunităților prototracice din zona noastră față de cele două direcții de presiune (vestică și estică) a fost numită “contraofensiva blocului carpatic” și a constat în declanșarea procesului de hallstattizare care a adus importante restructurări.

Astfel pe fondul unor culturi de la sfârșitul epocii bronzului s-au format două complexe culturale proprii Hallstatt-ului timpuriu din spațiul carpato-dunărean: unul situa în zonele de vest, nord și nord-est și caracterizat prin ceramică canelată, iar celălalt aflat în regiunile de sud și sud-est și individualizat prin ceramică imprimată. Din primul orizont fac parte culturile și grupurile culturale *Susani-Belegiș, Gava-Holihrade, Gava-Lăpuși II, Reci, Mediaș, Grănicești-Mahola (Cernăuți) și Corlăteni Chișinău*, iar în al doilea orizont se încadrează culturile *Insula Banului, Babadag-Psenicevo, Cozia-Stoicani și Saharna-Solonceni*.

În perioada mijlocie a acestei epoci s-a format și s-a răspândit pe aproape întreg teritoriul carpato-dunărean *cultura Basarabi*, atribuită tracilor nordici (individualizați de cei sudici) sau geto-dacilor vechi.

Această cultură și unele influențe exterioare au stat direct la baza constituirii în Hallstatt-ul târziu a grupurilor culturale geto-dace *Ferigile, Bârsești, Vârtop, Balta Verde, Gogoșu, Vrata, Dobrina-Varna, Ravna-Canlia, Vekerzug-Chotin, Sanislau, Ciumbrud, Kustanovice-Kruglic-Cernăuți, Trestiana-Curteni, Stâncești-Cotnari etc.*

În aria tuturor culturilor sau grupurilor culturale hallstattiene întâlnim așezări deschise și așezări întărite. Unele dintre acestea din urmă au dimensiuni mari sau foarte mari și elemente de fortificație mai complexe sau mai puternice decât cele din epoca bronzului, fiind considerate cetăți de refugiu în caz de primejdie pentru comunitățile din vecinătatea lor. Prezența acestor cetăți și frecvența armelor atestă continuarea sau chiar amplificarea fenomenului războinic în viața populației traco-geto-dace din prima epocă a fierului.

Pe plan economic, perioada timpurie a Hallstatt-ului înregistrează apogeul metalurgiei bronzului și începutul metalurgiei fierului ambele prezentându-se ca meșteșuguri specializate. Amploarea prelucrării bronzului este relevată de numeroasele depozite și turnătorii descoperite mai ales în Transilvania, numai cele din seria Uioara-Cincu-Suseni depășind cifra de 100 și greutatea totală de 5 t. Apariția metalurgiei fierului este atestată de o serie de obiecte și bucăți de zgură din acest metal provenite din mai multe descoperiri (peste 60 de așezări, necropole și depozite de bronzuri). În Hallstatt-ul mijlociu a decăzut metalurgia bronzului și s-a extins metalurgia fierului, aceasta răspândindu-se și mai mult în ultima perioadă a epocii. Alături de metalurgie în prima epocă a fierului s-au practicat și alte

meșteșuguri cum au fost olăritul, torsul, țesutul, prelucrarea lemnului, pieilor etc. De asemenea s-a practicat agricultura și creșterea vitelor, ocupația din urmă având în general o pondere sporită în tot cursul primei epoci a fierului; acum producându-se o modificare în strategia de subsistență prin exploatarea preponderentă a produselor animaliere secundare în raport cu cele primare. Totodată s-au făcut schimburi de produse între comunități, inclusiv cu grecii stabiliți pe litoralul Pontului Euxin și cu sciții aflați în nordul acestei mări.

Viața religioasă apare dominată ca și în epoca bronzului de cultul soarelui; simboluri ale acestui cult fiind acele cărucioare (modelate din lut în culturile epocii bronzului și din metal în cultura Basarabi), bărcuțe, păsări de apă, căiuți, roțițe, cruci etc. redată plastic sau grafic (pe alte obiecte) și apărute în diferite descoperiri.

VI. A doua epocă a fierului (circa 450 a.Chr- 106 d.Chr)

În această epocă, denumită convențional și La Tene și împărțită în trei perioade (timpurie, mijlocie și târzie), geto-dacii (urmași direcți ai celor din prima epocă a fierului) au cunoscut progrese importante în toate domeniile de activitate.

În viața economică și nu numai, ei au avut preocupări și realizări de o valoare fără precedent. Acestea vizează în primul rând meșteșugurile specializate, apoi agricultura, creșterea vitelor și schimburile comerciale.

Dintre meșteșugurile specializate un rol deosebit l-a avut, prin implicațiile și consecințele sale în ansamblul vieții economice, metalurgia fierului. Dezvoltarea sa sub raport cantitativ și calitativ este relevată de cuptoarele de redus minereul de fier, de atelierele de prelucrare (cu instalații și unelte de făurăie) și de produsele finite (unelte, arme și alte piese) descoperite izolat și în depozite.

Prelucrarea aurului și mai intens a argintului a atins nivelul unui meșteșug artistic. Acesta este ilustrat de descoperirea unor ateliere de toreutică și de o serie de splendide produse finite. Între secolele V - III a.Chr. s-au realizat diferite produse artistice în stil zoomorf - coifuri, cnemide, aplice, brățări, vase ș.a., iar între secolele II a.Chr. - I p.Chr. s-au modelat diferite tipuri de podoabe (brățări, inele, cercei, coliere, fibule, aplice etc.) și vase în stil geometric.

În confecționarea ceramicii s-a folosit pentru prima dată roata olarului; iscusința meșterilor olari specializați fiind evidențiată de calitatea superioară și gama variată a produselor ceramice precum și de cuptoarele de ars ceramica.

Specializarea unor meșteșugari în prelucrarea lemnului este ilustrată în primul rând de o serie de unelte specifice : topoare, fierăstraie,

dălți, tesle, compase, cuțitoaie etc., ca și de resturile unor construcții din lemn.

Construirea locuințelor și mai cu seamă ridicarea unor edificii cu caracter militar și religios – sanctuare, turnuri, ziduri, etc. - presupun existența unor meșteri specializați în asemenea lucrări.

Paralel cu meșteșugurile (inclusiv casnice – torsul, țesutul, prelucrarea pieilor, modelarea ceramicii cu mâna etc.), o dezvoltare fără precedent au avut-o agricultura și creșterea vitelor. Din datele arheologice și din unele informații scrise (Arian, Ovidiu, Horațiu, Dio Cassius ș.a.) aflăm că în cursul acestei epoci, get-dacii au adoptat și aplicat o tehnică și un sistem agrar de tip superior celor practicate în epocile anterioare. În cadrul obștilor predominant teritoriale, s-a trecut de la sistemul agrar “în țelină” la cel “cu pârloaga”. Acesta din urmă consta în extinderea suprafețelor arabile (prin defrișări și deșteleniri), alternarea culturilor și refacerea fertilității solului (odihnirea acestuia) prin lăsarea lui periodică în pârloagă sau prin însămânțarea unor plante furajere (azotante). Uneltele agricole descoperite, între care plugul cu brăzdar și cuțit din fier dar și sapele, secerile, coasele, cosoarele, greblele etc; semințele de cereale, legume și plante furajere găsite carbonizate în gropi și vase de provizii sau în hambare mari. Semnalarea de către unii autori antici a ogoarelor sau holdelor întinse (Horațiu menționând practica cultivării intermitente a pământului în cadrul unui tip de obște, probabil teritorială sau sătească) și a turmelor sau cirezilor de vite atestă existența în Dacia preromană a unui asemenea sistem agrar evoluat.

Dezvoltarea meșteșugurilor și în special a celor extractive (exploatarea zăcămintelor feroase și neferoase ca și a sării) și sporirea cantității produselor agricole și animaliere locale, însoțite și de nevoia permanentă de diferite produse străine (mai ales grecești și romane) au determinat intensificarea schimburilor comerciale. Acestea sunt dovedite direct de numeroase importuri (vase, unelte, arme, podoabe etc.) și în special de numărul mare de monede (grecești, macedonene și romane ca și geto-dacice imitate după staterii lui Filip II și Alexandru cel Mare apoi după denarii romani republicani și imperiali) folosite ca etalon în procesul de schimb.

Paralel cu dezvoltarea economică s-au accentuat diferențierile sociale în cadrul comunitatilor geto-dacice. Din informațiile unor autori antici (Herodot, Diodor din Sicilia, Strabon, Dion Chrisostomul, Dion Cassios, Petrus Patricius, Iordanes) și din unele date arheologice (morminte și tezaure princiare, fortificații și reședințe ale unor căpetenii etc.) se contureaza divizarea societatii geto-dacice în aristocrație militară și sacerdotală (*tarabostes sau pileati*) și oameni de rând, nenobili (comati-

kometai sau capillati); alături de acești fiind menționați și sclavi patriarhali proveniți din prizonieri de război.

În privința organizării politice și militare a geto-dacilor distingem trei etape. Prima este cuprinsă între secolele V-II a.Chr. și se caracterizează prin existența mai multor regate.

Astfel Sofocle semnaleză prezența în prima jumătate a secolului V a.Chr. a unui regat getic condus de Charnabon, după cum în a doua jumătate a acestui secol Tucidide sugerează existența la geți a unei astfel de formațiuni politice. Trogus Pompeius menționează pentru anul 339 a.Chr. regatul getic al unui *rex histrianorum* care s-a opus invaziei sciților lui Atheas. La rândul său, Arian relatează, cu unele detalii interesante, expediția militară de o zi (demonstrația de forță) făcută de Alexandru cel Mare în anul 335 a.Chr. împotriva unui regat getic (care dispunea de o armată de 10000 de pedestrași și 4000 de călăreți) din Muntenia. De la Trogus Pompeius și Curtius Rufus rezultă că în partea de sud a Moldovei se afla pe la 331/326 a.Chr. o formațiune politică getică care a zdrobit armata macedoneană (de aproximativ 30000 de ostași) condusă de generalul Zopyrion, (acesta căzând în luptă) pe când se întorcea dintr-o expediție împotriva Olbiei (de la gurile Bugului). Diodor din Sicilia și Pausanias descrie, cu unele detalii privind caracterul regalității la geto-daci, războaiele purtate între anii 300-292 a. Chr. de regele Dromihete cu Lisimah. Din două inscripții descoperite la Histria aflăm că grecii de aici au solicitat și primit (în virtutea unor tratate încheiate) ajutor militar mai întâi prin secolul III a.Chr. de la un rege get cu numele Zalmodegikos, apoi prin secolul II a. Chr. de la alt rege get pe nume Rhemaxos. Tot în secolul II a.Chr. îl plasează Trogus Pompeius pe regale dac Oroles care a dus lupte cu războinicii bastarni germanici, infiltrați în jumătatea de nord a Moldovei dintre Carpați și Nistru. Pentru sfârșitul secolului II sau începutul secolului I a.Chr. este consemnat de același Trogus Pompeius regele Rubobostes ori Burobostes în vremea căruia “ a crescut puterea dacilor” (*incrementa dacorum per Rubobostem regem*).

Din știrile consemnate de Strabon, Dion Crisostomos-Iordanes și câteva inscripții (dintre care cea mai importantă e decretul în cinstea lui Acorneon din Dionysopoli) ca și din datele arheologice cunoaștem că regele geto-dac Burebista (82/79-44 a. Chr.), susținut de marele preot (devenit și vicerege) Deceneu, a unificat regatele geto-dacice (probabil patru sau cinci la număr) sub sceptrul său. Prin „exerciții, sobrietate (abținere de la vin) și ascultare de legi”, el a reușit să creeze un mare stat (*megale arhe*) care se întindea din Carpații Păduroși până la Munții Balcani și de la Nistru și Marea Neagră până dincolo de Tisa. Pentru înfăptuirea acestei opere fără precedent în istoria politică a Daciei, regele Burebista i-a supus (pe la 60 a. Chr) pe

celții boii, teurisci și scordisci din vest, pe bastarnii germanici din est și (după 55 a. Chr.) pe grecii din orașele Pontului Euxin începând de la Olbia și până la Apollonia. Putând mobiliza o armată de până la 200000 de oameni și supunând cea mai mare parte a neamurilor vecine – cum precizează Strabon – Burebista ajunge “ cel dintâi și cel mai mare dintre regii Traciei, stăpân peste întreg ținutul de dincoace și de dincolo de fluviu” (Dunărea), cum îl caracterizează decretul dionysopolitan. Burebista a făcut și unele incursiuni de pradă la sud până în Tracia și în provincia Macedonia, devenind “temut și de romani “. Înaintea confruntării militare din anul 48 a. Chr. dintre I. Caesar și Cn. Pompeius, regele Burebista a reușit să încheie (prin trimisul său Acornion la Heracleia Lynkestis) cu acesta din urmă un tratat de pace; în schimbul promisiunii unui ajutor militar, regele dac obținea din partea generalului roman un important câștig politico-diplomatic: recunoașterea sa și a regatului său. Statul incipient condus de Burebista ocupă un loc remarcabil în istoria antică atât prin marea sa întindere și putere militară cât și prin nivelul înalt de dezvoltare economico-socială, politică și culturală.

Moartea lui Burebista în anul 44 a. Chr. a dus la dezmembrarea mării lui stăpâniri (megale arhe) în patru și apoi în cinci state mai mici (arhe). Dintre acestea numai despre unul avem informații și încă destul de limitate. Este vorba de cel care și-a păstrat reședința la Sarmizegetusa și despre care izvoarele precizează că a fost condus de următorii regi: Deceneu, Comosicus, Scorilo, Duras, Durpaneus și Decebal. Deceneu și Comosicus, dacă nu și ceilalți, au cumulat și funcția de mare preot și judecător suprem; Scorilo a domnit 40 ani și a încheiat un tratat de pace cu romanii; iar Duras, Durpaneus și Decebal au purtat războaie (acesta din urmă încheind și-o pace) cu imperiul roman din vremea împăraților Domițian și Traian.

Din celelalte regate (a căror localizare nu se cunoaște precis) sunt menționați de Plutarh și Suetonius regii Dicomes (probabil în Moldova) și respectiv Cotiso (probabil la sud de Carpați) care în preajma luptei de la Actium (31 a. Chr.) duceau tratative cu Antonius și respectiv cu Octavian, oferindu-și serviciile militare ; Cotiso ajungând apoi în război și căzând în lupte cu romanii (29 a. Chr.), cum menționează Horațiu. De asemenea, mai apar consemnați de Cassius Dio regii geto-daci Roles (aliat al romanilor) Dapix și Ziraxes (oponenți ai romanilor). Mai cunoaștem numele regelui dac Koson inscripționat pe monede de aur și numele regelui dac Thiamarkos consemnat pe un vas de provizii descoperit în cetatea de la Ocnița-Buridava (*Basileos Thiamakos epoei*).

Dintre toți regii daci (în număr de peste 25 consemnați nominal sau doar cu titlu generic de basileos, rex sau dux) numai Decebal a fost imortalizat printr-un portret de care doar mari personalități ale lumii antice

au avut parte. Expresivul său portret fizic apare eternizat în piatră (redat de vreo 8 ori) pe Columna lui Traian, operă despre care un exeget al ei nota atât de îndreptățit : “Cu excepția dacilor nici unul din numeroasele popoare absorbite de imperiu nu se poate lăuda că a văzut înălțându-se un monument mai durabil închinat dragostei sale pentru neatarnare.” Succintul portret moral al regelui Decebal îl datorăm lui Dio Cassius. Istoricul roman scrie despre acesta că “era foarte priceput la planurile de război și iscusit în înfăptuirea lor, știind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe dușman și a se retrage la timp. Dibaci în a întinde curse, era un bun luptător și se pricepea să folosească izbânda, dar și să iasă cu bine dintr-o înfrângere. Din această cauză multă vreme a fost un dușman de temut pentru romani “. Calitățile de abil strateg și tactician militar ca și de priceput organizator și conducător politic (între 87-106 p. Chr.) sunt relevate și în alte izvoare referitoare la regele erou și martir. Astfel constatăm că Decebal a condus un stat mai bine organizat (administrativ, politic și militar) și mai dezvoltat (economic, social și cultural) comparativ cu cel creat de Burebista sau cu cele semnalate după dispariția tragică a marelui rege dac.

Dezvoltarea vieții economico-sociale și politico-militare a lumii geto-dacice din cursul celei de a doua epoci a fierului a fost însoțită de o evoluție în sfera vieții spirituale.

Cunoștințe și aptitudini de ordin tehnic și artistic au etalat unii geto-daci în domeniul meșteșugurilor specializate și cu deosebire în creațiile lor artisanale. Aici înregistrăm două stiluri artistice : unul (dintre sec. V-III a. Chr.) naturalist sau orientalizant în care predomină net motivele zoomorfe (fată de cele antropomorfe, vegetale și puține geometrice) iar celălalt (din sec. II a. Chr. – I p. Chr.) covârșitor geometric (cu unele motive naturaliste stilizate – zoomorfe, antropomorfe și vegetale). În ambele stiluri apar splendide creații în ceramică și mai ales în argint, aur și bronz.

Alte manifestări spirituale pe care unele izvoare narative (Platon, Ovidiu, Dioscoride, Strabon, Dion Chrysostomos, Pseudo-Apuleius, Clemens din Alexandria, Iordanes etc) și arheologice le semnalează la geto-daci se referă la anumite cunoștințe și practici empirice din domeniul științelor, artei, muzicii, dansului etc. De pildă Iordanes notează citându-l pe Dion Chrysostomos (autor care a fost în Dacia și a scris o istorie a acesteia) că geto-dacii n-au fost lipsiți de oameni care să-i învețe filosofia și de aceea ei “au fost întotdeauna superiori aproape tuturor barbarilor și aproape egali cu grecii” ; că Deceneu “observând înclinarea lor de a-l asculta în toate și că ei sunt din fire deștepți, i-a instruit în aproape toate ramurile filosofiei, ... i-a învățat etica ..., i-a instruit în știința fizicii făcându-i să trăiască conform legilor naturii ..., i-a învățat logica făcându-i superiori celorlalte popoare în privința minții, ... i-a îndemnat să petreacă viața în fapte bune “. Referindu-se

la cunoștințele lor botanice și astronomice, autorul vedea pe unul scrutând poziția cerului, pe altul cercetând însușirile ierburilor și ale fructelor, pe unul observând creșterea și descreșterea lunii pe altul studiind eclipsele soarelui etc. Oarecum asemănător sunt văzuți unii geți și de către Ovidiu, poetul care și-a petrecut mai mulți ani din viață printre ei, le-a învățat limba și astfel i-a putut cunoaște atât de bine. Cel ce singur mărturisește că a devenit “aproape un poet get” și care face din geți personaje nelipsite în versurile sale, cântându-i și-n limba lor strămoșească, nu putea afirma fără temeii că – în ciuda unor vremuri tulburi când “în locul cărților răsuna arcul și armele, când oamenii erau nevoiți să-și are ogoarele cu o mână pe coarnele plugului și cu alta pe armă ori să-și pască turmele cu fluierul la gură și cu coiful îndesat pe cap – că geții erau capabili să-și manifeste sensibilitatea față de stihurile bardului de la Tomis. Este aici o adevărată odă pe care Ovidiu o dedică tenacității cu care geții își lucrau și apărau glia și în același timp sensibilității sufletești cu care erau înzestrați acești oameni ai pământului vest și nord pontic.

Dar domeniul cel mai original al spiritualității geto-dacice îl constituie credințele și practicile religioase, asupra cărora au stăruit unii autori antici și moderni. De pildă trei pătrimi din textul lui Herodot referitor la geți îl ocupă știrile despre religia acestora, iar Strabon scrie (citându-l pe Poseidonius) că la neamul gaților “râvna pentru cele de bine a fost mereu o preocupare de căpetenie”. Din totalitatea scrierilor antice și din unele date arheologice rezultă că religia geto-dacică a avut un caracter politeist. Astfel în Dacia preromană sunt atestați zeii Zamolxis și Gebeleizis, un zeu al războiului (corespunzător lui Ares-Mars), o zeiță a vetrei și focului, protectoare a căminului (asemănătoare cu Hestia-Vesta), o zeiță a lunii, pădurilor și farmecelor care purta numele de Bendis (corespunzând cu Artemiza-Diana), un zeu numit Darzalas sau Derjalas (înrușit cu Dionysos) și alte divinități grecești, probabil un zeu cu atribute asemănătoare lui Hermes și alții. Descoperirea mai multor sanctuare în așezările de la Grădiștea Muncelului – Sarmizegetusa (peste 10), Costești (cel puțin 4), Racoș (5), Brad (2) etc. ca și iconografia geto-dacică în care apar și personaje înaripate confirmă existența mai multor divinități în panteonul geto-dac. Puține știri literare se referă și la organizarea cultului la geto-daci. Sigur exista un mare preot, ceea ce presupune o tagmă preoțească. Dion Chrysostomos afirmă că preoții și regii geto-daci erau aleși dintre aristocrați. De asemenea sunt menționați în Dacia călugări celibatari, vegetarieni și abstenenți aparținând unor secte religioase și cunoscuți de Poseidonius și Strabon sub denumirile de *ktistai* (care se abțin de la plăcerile lumesti) sau *kapnobatai* (călători prin nori), iar de Ioseph Flavius sub numele de *polistai* (întemeietori de orașe) sau *pleistoi* (foarte mulți).

